

Begrazing in het Zwanenwater

Miriam Langeveld

Sinds 1972 is het Zwanenwater met een totale oppervlakte van 575 hectare in bezit van 'Natuurmonumenten'. Wim Klomp is er in het voorjaar van 1973 beheerder geworden en is dit nog steeds. In de zestien jaar dat hij daar de scepter zwaait is er veel veranderd. Zijn initiatieven hebben een belangrijk stempel gedrukt op het gezicht van het Zwanenwater en zullen dit ook in de toekomst nog doen. De ontwikkelingen in het natuurbeheer en de komst van grote grazers als differentiërende maaimachines zijn ook het Zwanenwater niet voorbijgegaan. In december 1988 werd een interview gehouden met Wim Klomp over de begrazing, de voor- en nadelen, mogelijke uitbreiding en de integratie van grazers en recreatie. Een verslag van dit interview wordt hier gegeven.

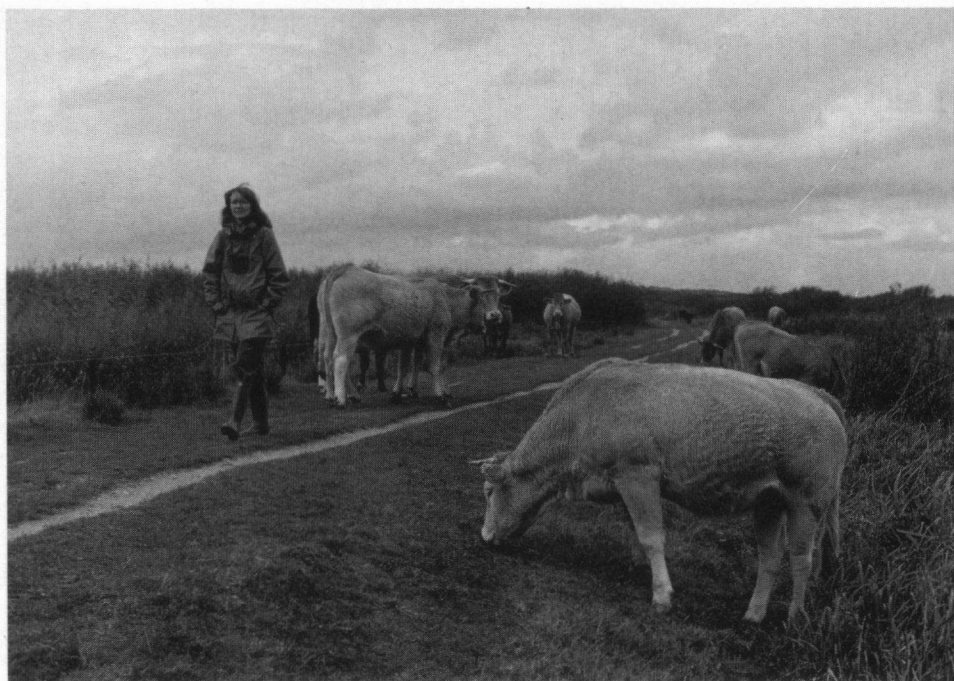
Wanneer zijn jullie begonnen met begrazing en hoe heeft het begrazingsbeleid zich ontwikkeld?

In de jaren zeventig zijn al plannen gemaakt om te komen tot het inzetten van runderen. Het terrein had echter geen natuurlijke grenzen waarbinnen de runderen zich vrijelijk konden bewegen. Het plaatsen van een raster was noodzakelijk maar dat bleek toen te duur, terwijl het toenmalige maaibeheer gunstige resultaten opleverde, waardoor de begrazing toen nog geen prioriteit had. Later, toen als maatregel tegen de Vossen een elektrisch raster werd geplaatst om de Vos op veilige afstand van de lepelaarkolonie te houden, was ook de mogelijkheid geschapen om koeien en pinken toe te laten. Bij het plaatsen van het raster werd gekozen voor een oplossing waardoor tevens een voldoende groot begrazingsoppervlakte zou worden gecreëerd. Wij zijn in 1981 erg voorzichtig begonnen, omdat er nog geen ervaring was met begrazing in de duinen. Evenmin was er ervaring met de integratie van grazers en publiek. De eerste pinken, zes in totaal, werden ingeschaard op 20 ha. Toen bleek dat de effecten gunstig waren werd het areaal in 1984 uitgebreid tot 100 ha, waarbij een dichtheid van één pink op 4 ha werd gehaald. Later werd dit verlaagd tot één op 5 à 6 ha. In 1989 willen wij nog eens uitbreiden met 70 ha, waarbij de grazers zich zullen gaan bewegen in het voor publiek toegankelijke deel. Op de langere termijn zijn er plannen om ook een flink deel van de zeereep te gaan beweiden.

Wat willen jullie met de begrazing bereiken?

Het belangrijkste doel waarnaar wordt gestreefd is het verkrijgen van kleinschalige differentiatie in de vegetatie, avi- en entomofauna. Wat in de loop der tijd ook is gebleken is dat begrazing ook een probaat middel is tegen de effecten van 'zure neerslag'. Door zure regen in deze kalkarme duinen veranderen de korte droge duingraslanden in ruige vegetaties van voornamelijk Duinriet en Zandzegge (en in de nattere gebieden in vegetaties van Drienerfve Zegge en Kruipwilg) waardoor alles wat ertussen staat de kans niet meer krijgt. In de droge vegetaties zijn vooral de Winterannuelletjes en mossen de dupe van deze verzuuring. Begrazing houdt de structuur open, waardoor deze kleine soorten kunnen blijven bestaan. Wanneer eenmaal een gebied is verruigd duurt het zo'n vijf jaar voordat er weer een open structuur geschapen is waar deze soorten weer kans hebben. De grazers pikken alleen levende scheuten uit, ze vertrappen de dode. Het duurt een paar jaar voordat de dode scheuten verteerd zijn.

In de natte delen verdwijnen hele stukken Kruipwilg door begrazing en vertrapping en deze veranderen in korte grazige vegetaties waarin door bodem beschadiging allerlei leuke dingen terugkomen. Toen wij met de begrazing begonnen was het gebied ernstig verruigd. Wij zijn gestart met veertien pinken op 20 ha, dit aantal liep langzamerhand terug tot zes pinken op 20 ha. Dit aantal onderhoudt het gebied nu goed.

Je bent nu al een tijd bezig met de begrazing. Welke effecten heb je zoal geconstateerd?

Inmiddels is gebleken dat de begrazing een goede maatregel is om de verruiging tegen te gaan. De dominantie van Duinriet is grotendeels teruggedrongen, de gesloten struwelen zijn opengebroken, pioniers van de vochtige duinvalleien zijn teruggekomen, zoals Dwergbies, Dwergglas, Zonnedaauw, Late Zegge en Waterpunge.

Een vergelijkend onderzoek voor wat betreft de vogelsoorten voor en na de beweiding wees uit dat het aantal grondbroeders en het aantal insectenetters is toegenomen. Met name onder deze laatste groep zijn er ook nieuwe soorten bijgekomen, zoals lijsterachtigen (Grote Lijster) en de Gele Kwikstaart. De Witte Kwikstaart is in aantal toegenomen. Bij de grondbroeders, waarbij je eigenlijk een negatief effect zou verwachten, is juist een positief effect opgetreden door de beweiding: Grutto, Kievit, Scholekster, Wulp, Fazant en eenden zijn toegenomen. Een negatief effect was dat de Zilvermeeuwen in de kolonies achteruit zijn gegaan. De bloemrijkheid in sommige hooilanden is achteruit gegaan, dus beweiding is zeker niet in alle opzichten gunstig. Hooibeheer heeft ook zijn charmanten kanten.

Een Frans ras 'Blonde d'Aquitaines' loopt van begin mei tot 1 november in het gebied van het Zwanenwater rond. Het publiek reageert erg leuk op de begrazing, slechts een enkeling is bang. Er moet geen contact tussen de dieren en het publiek ontstaan.

Foto's Wim H. Klomp.

Wat voor soorten begrazers worden ingezet en wat bepaalde deze keuze?

Aanvankelijk begonnen wij met pinken, later kwamen er ook wat IJslandse Pony's bij. De pinken lopen er alleen in de zomer, de pony's lopen er jaarrond. Omdat wij geen eigen vee hebben en ook niet streven naar een eigen veestapel zijn wij min of meer afhankelijk van het aanbod door de boeren of paardenbezitters.

Kun je iets zeggen over het effect van de verschillende soorten begrazers op de vegetatie?

Het blijkt dat koeien als eerste de bossen openbreken, zeer explorerend tewerk gaan, en het hele gebied en alle uithoeken bezoeken, waarbij ze niet kieskeurig zijn in de plantesoorten waaraan ze vreten. Paarden en pony's hebben de neiging op vaste plekken te blijven waar ze vooral bepaalde grassen kort vreten. Een belangrijk nadeel vind ik dat zij soms erg lokale mestplekken hebben, iets dat bij koeien niet optreedt. Toch vind ik het erg

belangrijk ook wat paarden of pony's te hebben, want zij knabbelen aan bepaalde houtige gewassen waar de koeien niet van vreten.

Hoe is het om runderen en paarden samen in een gebied te hebben? Hoe gedragen zij zich onderling en ten opzichte van de dieren van de andere soort?

Het is op twee gebeurtenissen na altijd goed gegaan. Wij hebben één keer een gevecht gehad tussen een jonge stier en een hengst. De stier kon dit niet winnen omdat hij onthorend was. Dit voorjaar hadden wij een probleem omdat de pinken direct uit de winterstal in het Zwanenwater werden losgelaten. Bij het overplaatsen uit de winterstal naar de wei, zijn de dieren altijd door het dolle heen. Dit voorjaar bleken de pinken erg wild en hitsten elkaar, maar ook de pony's flink op.

Deze pony's waren gewend aan het buitenleven, maar de pinken die de hele winter op stal hadden gestaan, hadden nog geen tijd gehad om wat aan de conditie van hun spieren te doen. Een pink brak twee poten en moest worden afgemaakt. Er wordt gesuggereerd dat hengsten in een groep iets minder tolerant en iets agressiever zijn dan merries en ruinen. Waarschijnlijk ook ten opzichte van pinken.

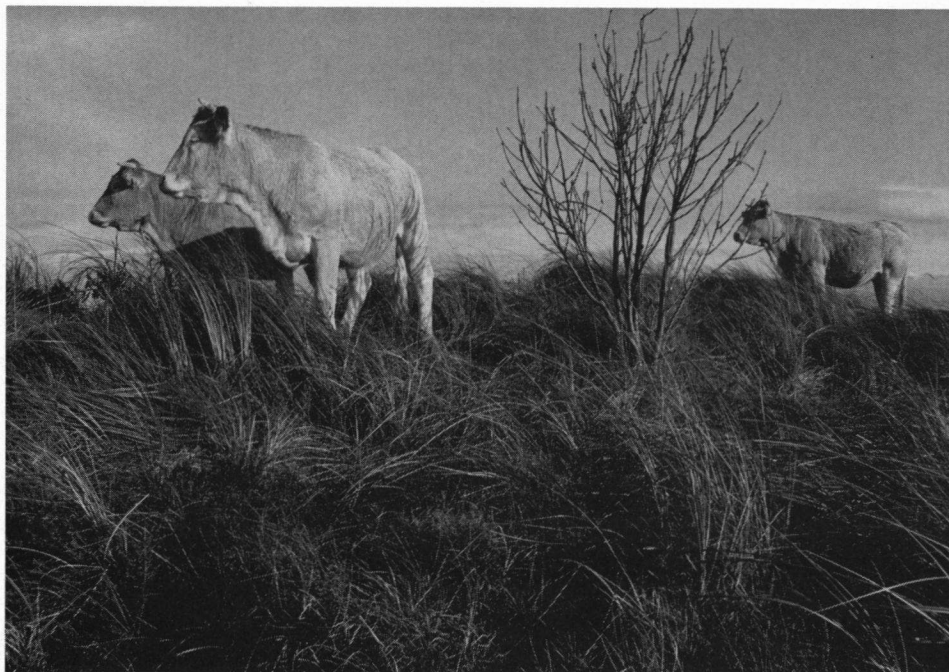
De bloeditstortingen bij de afgemaakte pink wezen op beten door de hengst.

De boeren die hun pinken inscharen in het Zwanenwater, krijgen nu dan ook het advies om ze een paar dagen in de wei bij de boerderij te laten lopen. Om alle onzekerheden weg te nemen en te voorkomen dat zo iets weer gebeurt, accepteren wij geen hengsten meer. Wij gaan nu verder met ruinen, merries en rundvee.

Van wie is het vee dat hier rondloopt en wie is verantwoordelijk?

De dieren die hier worden ingeschaard, zijn van boeren uit de omgeving. Wij hebben in het verleden met verscheidene boeren samengewerkt. Nu wordt het rundvee betrokken van nog één boer die erg betrokken is bij het begrazen van natuurgebieden. Hij heeft nu een Frans ras gekocht, 'Blonde d'Aquitaines', een ras dat nog een behoorlijke vleesproductie heeft bij begrazing van sobere gewassen. Van de boeren die in het verleden hier hun vee hadden, is er een verhuisd. De laatste tijd is er veel grasland vrijgekomen door de ontwikkelingen in de melkveehouderij. Veel boeren hoeven dus niet zo nodig meer hun vee in het Zwanenwater onder te brengen.

Wij zijn verantwoordelijk voor afrastering en

de gezondheid van het vee. Dit laatste houdt in dat wij een signalerende functie hebben. De eigenaar blijft uiteindelijk verantwoordelijk voor de te nemen maatregelen als een dier ziek is. Het is prettig als de boer in het zomerseizoen betrokken blijft bij zijn vee en regelmatig hier zijn vee komt bekijken.

In welke periode van het jaar lopen de grazers rond?

Van begin mei tot 1 november, afhankelijk van het weer, zijn er pinken in het gebied. Zware storm in het najaar heeft tot gevolg dat er plotseling een 'saltspray' over het Zwanenwater optreedt. De zoutspray heeft op de vegetatie een soortgelijk effect als een snel in-tredende winter elders. Het tijdstip waarop dit gebeurt is van invloed op het tijdstip waarop de pinken eruitgaan.

De pony's worden hier gebracht nadat zij gespeend zijn. Tot het moment dat ze kunnen worden bereden en getraind groeien zij hier op. Zelfs in de afgelopen strenge winters die wij hier hebben gehad, bleken de dieren zich prima te kunnen redden. Zij waren niet erg geïnteresseerd in bijvoeding. Zij blazen de sneeuw weg en grazen van het korte gras, waaraan zij kennelijk voldoende hadden. Zij hadden ook geen behoefte aan extra water, want zij dronken niet uit de wakken die wij voor hen maakten.

Waarom hebben jullie gekozen voor een begrazingsbeheer waarbij niet jaarrond wordt begraaasd?

Dit is niet helemaal juist. In de begraasde delen is sprake van een verschillende bezetting in zomer en winter. De helft van het begraasde gebied staat 's winters onder water en 's zomers droog. Als er optimaal effect in de valleien moet worden gerealiseerd, en daar liggen toch de sterke kanten van het Zwanenwater, dan zal ik toch moeten zien dat ik door een betrekkelijk 'intensieve' begrazing in het zomerhalfjaar daar de zaak bosvrij houd. Een geringere bezetting, maar dan jaarrond, heeft tot gevolg dat juist in de valleien dit effect niet kan worden bereikt. De pony's lopen hier in het Zwanenwater het gehele jaar, 's winters vind je hen vooral in de droge duinen.

Bovendien ben ik van mening dat het buiten houden van runderen in dit soort natte gebieden, met een beperkt toegankelijk areaal in

de winter, tegen dierenmishandeling aanzit als er niet wordt bijgevoerd. Dit geldt voor alle rassen. Misschien niet in die mate voor Schotse Hooglanders, maar ook dat betwijfel ik. Alleen pony's kunnen er tegen om zonder bijgevoerd te worden de winter door te komen.

Hoe schat je de maximale dichtheid van pinken in een natuurgebied?

Elk gebied, met zijn karakteristieke biologische, klimatologische en hydrologische eigenschappen, heeft behoefte aan een voor dat gebied karakteristiek begrazingsbeheer.

Afhankelijk van wat je als terreinbeheerder wilt, kun je wat schuiven met het aantal in te zetten dieren. Als een gebied sterk vervuigd is, kun je tijdelijk kiezen voor een iets hogere bezetting dan wanneer de dieren alleen onderhoudend te werk moeten gaan. Hetzelfde geldt voor vertrapping. 'Veel dieren' betekent dat een relatief groot oppervlak vertrapt wordt, maar ook dat bijvoorbeeld een dicht struweel sneller wordt opengebroken. Weinig dieren zullen minder vertrappen, maar kunnen aan de andere kant ook weer niet alles openhouden. De dichtheid die wij nu hebben, beschouwen wij voor dit moment als een maximum. Het leuke is dat je heel subtiel kunt manoeuvreren met de aantallen dieren en de effecten in bepaalde delen van je terrein.

Wie betaalt voor de begrazing? De boer of de terreinbeheerder?

De boeren betalen f 6,50 per pink per week. Dit bedrag is lager dan bij inscharing in de bestaande weidegebieden. Voor de boer is het een keuze tussen sterke gewichtstoename bij het vee, zoals wel kan worden verkregen in de bestaande weilanden met eiwitrijkere grassen, of een gezonder dier met minder gewichtstoename, zoals in het Zwanenwater. Meststiertjes zullen zij niet in het Zwanenwater brengen.

Zijn de boeren tevreden over de kwaliteit van het vee na een begrazingsseizoen in het Zwanenwater?

Wanneer ze niet tevreden waren zouden ze niet terugkomen, nietwaar?

Zowel sommige boeren als sommige veearts zijn sceptisch over vee in natuurgebieden. Er bestaat een permanent risico wat betreft het optreden van zomermastitis (wrang).

Wij zijn in overleg om ook begrazing in de buitenduin te bewerkstelligen.

Foto Wim H. Klomp.

Vliegjes die zich in de bosjes ophouden, kunnen deze speenontsteking veroorzaken, maar omdat wij hier geen melkkoeien hebben is dit niet van belang. Pillen en likstenen worden als noodzakelijk beschouwd in het agrarische bedrijf. Pillen tegen leverbot, wat met name in natte gebieden kan optreden, kunnen vóór het seizoen worden toegediend, maar dat geldt ook voor dieren in de wei. Likstenen worden hier niet gebruikt.

Een homeopatische veearts uit het dorp is erg enthousiast over de wijze waarop de pony's leven, maar dit ligt ook in de lijn van de verwachting.

Treedt er gewichtsverlies op bij de dieren?

Gewichtsverlies treedt bij de pinken niet op. In het zomerseizoen is er genoeg te vreten. De pony's teren in de winter wel in op de vetreserves die zij in het zomerseizoen hebben aangelegd, maar dit is een natuurlijk proces.

Zijn er problemen met het uitbreken, bezoekers die door de afrastering 'inbreken', honden die achter het vee aanzitten, kwijtraken

van vee, het terugvangen van vee in het najaar?

Uitbreken komt wel eens voor. Een raster kan hier slechts gedeeltelijk bij helpen. Een dier dat eruit wil, zal dit ook lukken. Problemen tussen bezoekers en het vee hebben wij nog nooit gehad, maar het vee loopt in een gebied dat niet toegankelijk is voor bezoekers. Een hek dat (tevens) bedoeld is om mensen uit een terrein te houden, wordt juist doordat er vee loopt door de recreant geaccepteerd. Vee kan dus als een legitimatie van een hek fungeren. Voor het terugvangen hebben wij in het afgelopen jaar een kraal gebouwd, wat het terugvangen erg vergemakkelijkt. Problemen met honden hebben wij nooit gehad; honden worden immers niet toegelaten. In een warm jaar hebben wij wel meegemaakt dat de pinken het water in gingen. Na een week werd het steeds moeilijker om hen terug te drijven.

Interessant is het feit dat de dieren erg veel terreinkennis blijken te hebben en te ontwikkelen. Dank zij de koeien hebben wij in moerasgebieden droge zandige plekken ontdekt, zodat dit nu ook toegankelijk is voor ons.

In de toekomst, per 1 mei 1989, ga je ook vee inscharen in het voor het publiek toegankelijke gebied. Wat verwacht je van deze integratie van begrazing en recreatie?

Een van de grootste gevaren met publiek is het voeren. Op het moment dat de beesten doorkrijgen dat er eten te halen is, kun je ze wegdoen; ze worden dan opdringerig. Ik wil dan ook niet dat er direct contact tussen het vee en de bezoekers ontstaat, en ik zal er dus naar streven om geen aaibare pinken in te scharen. Bezoekers moeten niet tussen de koeien gaan lopen. De bezoekers betreden het terrein op eigen risico, dus de verantwoordelijkheid ligt bij hen.

Hoe reageert het publiek op begrazing?

Men vindt het erg leuk, slechts een enkeling is bang, maar wij proberen deze angst zo veel mogelijk weg te nemen.

Als je maaibeheer of begrazingsbeheer naast elkaar zet. Wat verdient dan je voorkeur?

Ik wil eerst benadrukken dat welk beheer ook wordt toegepast, het gaat om het resultaat. Beheersmaatregelen zijn middelen, geen doel. Ik kijk naar het resultaat: diversiteit die je zou hebben in een dynamisch duinsysteem met verstuiwingen en niet gefixeerde grenzen. Bij gebrek aan dat soort utopische duingebieden zoek je naar beheersmaatregelen die de natuurlijke dynamiek min of meer kunnen vervangen. En dan kom je terecht op systemen als grazen of maaien, maar het blijft surrogaat. Ik wil nog verder gaan, ik ben ervan overtuigd dat als wij geen myxomatose onder de Konijnen hadden gehad, er volgens mij nooit over begrazing zou zijn gesproken. Het gaat erom dat er wordt gegraasd om het systeem van de kortgrazige vegetaties te behouden. Wie er graast en welke kleur het beest heeft is niet zo belangrijk.

De Konijnen hebben in het verleden een behoorlijke portie dynamiek teruggebracht, dynamiek die verloren was gegaan door de zeeveringsfunctie van de duinen. Verstuiving werd gezien als een bedreiging; het zou de beschermende functie van de duinen kunnen ondermijnen.

Ten opzichte van niets doen is beweiding financieel bekeken natuurlijk niet voordelig. Vergeleken met maaibeheer is beweiding goedkoper en het effect is verstrekkender. Wanneer de kleinschalige differentiatie die door begrazing wordt verkregen, nagebootst zou moeten worden door gedifferentieerd en kleinschalig maaibeheer zou daar ongelooflijk veel mankracht voor nodig zijn. Wat het voordeel van beweiding in de kaart speelt is de bestrijding van de effecten van de zure regen. Het is voor mij niet een keuze tussen maaien of begrazen, ik zou het allebei doen.

Begrazing in de buitenduinen, zou dat mogelijk zijn?

Wij zijn in overleg met Rijkswaterstaat om de erfpachtsstrook in de zeewering smaller te maken (tot zo'n 200 m vanaf de duinvoet), om ook begrazing in de buitenduinen te bewerkstelligen. Op de grens moet dan een hek komen, de rest kan beweide worden. Voor Rijkswaterstaat geldt vanzelfsprekend dat de buitenste duinen, de zeereep, niet verstuiwen: de beschermende functie staat voorop.

■ Miriam Langeveld, Soendastraat 23 hs., 1094 BE Amsterdam, 020 - 6 681 334.

Van stadspark tot bospark

In verband met bezuinigingen heeft de gemeente Zaanstad in het Vijfhoekpark een 'ecologisch regiem' ingesteld.

Dit stadspark bestaat uit een waterplas van vier hectare en verder zestien hectare land, waarvan de helft bos, de andere helft gazon. Hier en daar worden nu bomen gekapt, geremd of omgetrokken; het hout blijft opgestapeld liggen. De oevers van de plas worden minder steil gemaakt. Een paar Schotse Hooglanders moeten de boel 'omgrazen' tot

een halfnatuurlijke situatie. Kortdurende, rustige en sportieve recreatie blijft mogelijk en het ecologische beheer, met name door middel van runderen, wordt een nieuwe attractie. De onderhoudskosten, in het normale beheer f 120.000,- per jaar, zullen vermindere tot f 35.000,- per jaar.

Voor meer informatie, zie: Het Beheersplan Vijfhoekpark. Bospark voor Natuur en Recreatie. December 1987 Gemeente Zaanstad, DSOW, afdeling Plantsoenen, Gedempte Gracht 5, 1506 CA Zaanstad, 075-512 911.